

Виходячи з цього, особливої ваги набуває художньо-педагогічний діалог між учнем і викладачем, як основа передачі знань і розвитку навичок у роботі над учбовим завданнями ліцеїстами естетичного факультету.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямку зумовлюють педагогів художнього відділення факультету мистецтв до нових розробок навчально-методичного забезпечення навчального процесу в обласному ліцеї-інтернату для сільської молоді.

Література:

1. Арихейм Р. Искусство и визуальное восприятие.-М.; Прогресс, 1974.-392 с.
2. Беда В. Г. Основы изобразительной грамоты: Рисунок, живопись, композиция. учебн. пособие для студентов пед.институтов. 2-е издание перераб. И доп.- М: Просвещение, 1981.-239 с., ил.
3. Громов Е. С. Природа художественного творчества; Кн. для учителя.- М.; Просвещение, 1986.-237 с.
4. Рисунок сегодня. И. Толяры, Н. Костров та інші. – Творчество, 1973, №1
5. Рисунок сегодня. М. Дерезус, Н. Попов, И. Родин та інші. – Творчество, 1973, №12
6. Ростовец Н. Н., Терентьев Д. Е. Развитие творческих способностей на занятиях рисования. - М.; Просвещение, 1987.-49 с.
7. Щербakov В. С. Изобразительное искусство. Обучение и творчество. (Проблемы руководства изобразительным творчеством детей.) – м., - Просвещение., 1969. 2712 с. с ил.

МАЛЮВАННЯ В ЗМІСТІ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ В XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ.

Красюк І.М.

Криворізький державний педагогічний університет

Анотація. В статті простежується еволюція змісту та методів викладання дисциплін образотворчого циклу в системі шкільної освіти України протягом XIX – початку XX століття на основі аналізу нормативних документів тієї доби

Ключові слова. малювання, початкова і середня освіта, програми і правила.

Анотация. Красюк И. Рисование в содержании школьного образования в Украине в XIX – начале XX столетия. В статье прослеживается эволюция содержания и методов преподавания дисциплин изобразительного цикла в системе школьного образования Украины на протяжении XIX – начала XX столетия на основании анализа нормативных документов той эпохи.

Ключевые слова. рисование, начальное и среднее образование, программы и правила.

Annotation. Krasnyuk I.A. Drawing in the contents of school education in Ukraine in XIX - the beginning of XX century. In article evolution of the contents and methods of teaching of disciplines of a graphic cycle in system of school education of Ukraine on extent XIX - the beginnings of XX century is traced on the basis of the analysis of normative documents of that epoch.

Key words. Drawing, initial and secondary education. Programs and rules.

Постановка проблеми. Дисципліни творчого спрямування завжди відігравали і відіграватимуть значну роль у процесі формування людської особистості. В наш час розбудови національної освіти особливої актуальності набуває проблема поєднання сучасних технологій викладання шкільних курсів

образотворчого мистецтва, художньої праці, дизайну, основ естетики та культурології з усталеними традиціями вітчизняної художньої педагогіки. Зокрема, видається плідним уважне вивчення та різнобічний аналіз місця образотворчих дисциплін у змісті середньої освіти в Україні XIX – початку XX століття та методичних засад їх викладання у навчальних закладах різних типів.

Роботу виконано в контексті програм НДР Криворізького державного педагогічного університету.

Аналіз досліджень та публікацій. Вивчення традицій і досвіду минулих років у галузі педагогічної освіти входить до кола зацікавлень низки сучасних науковців. зокрема, сказане стосується дисциплін образотворчого циклу як підгрунтя сучасної художньо-педагогічної освіти. питання художньої освіти в Україні XIX століття висвітлюються в публікаціях Л.Соколюк, Р.Шагала, О.Волинської, О.Сторчай та інших вчених. Проте, увага в цих дослідженнях акцентується саме на становленні мистецько-художньої освіти. Для підготовки ж сучасних вчителів образотворчого мистецтва для національної школи важливим є ознайомлення з проблемою викладання образотворчих дисциплін в системі шкільної освіти.

Метою даної статті є висвітлення історії запровадження малювання, креслення та інших предметів образотворчого циклу в різні ланки початкової та середньої освіти в Україні в зазначену добу та огляд становлення методик їх викладання.

Отримані результати. На початку зазначеного періоду всі ланки народної освіти в тодішній Російській імперії були пов'язані по вертикалі і мали основною метою підготовку до наступного шабля навчання – від парафіяльного училища до університету. Та з кінця 1820-х років в результаті освітніх реформ, зокрема – за Уставом 1828 року для гімназій та училищ – ця наступність і вертикальний взаємозв'язок втрачаються і натомість посилюється суспільне “розширення” народної освіти. В однорічних парафіяльних училищах мали можливість здобути найелементарнішу освіту представники найнижчих верств населення, переважно – селяни і в навчальних планах цих

училищ, звичайно, не було місця предметам естетичного циклу. В повітових училищах, де навчались учні з нешляхетних прошарків міського населення, в перелік предметів входить і малювання. Гімназії, що набувають загальногуманітарного спрямування, мають за головну мету підготовку учнів до вступу у вищі навчальні заклади і тому малюванню та кресленню в навчальних планах тут приділяється значна увага: в більшості гімназій малювання викладається 4 роки.¹

Слід зауважити, що створене в 1802 році Міністерство народної освіти прагнуло максимально уніфікувати діяльність навчальних закладів різних рівнів і досить часто видавало різноманітні положення, правила та устави, які теоретично мали на меті удосконалення освітньої діяльності, хоча на практиці залишалась нерозв'язаною головна проблема: процент населення, – зокрема в Україні – що мав можливість набути якісну освіту, був катастрофічно низьким. Наймасштабніші реформи освіти проходять в контексті загальних соціально-політичних та економічних змін в 1860-х роках. В міністерських циркулярах 1860, 1864, 1868 років регламентується діяльність університетів, жіночих училищ та гімназій, зрештою – вся система початкової та середньої освіти.

З метою певної демократизації початкової освіти створюються початкові народні училища без обмеження строку навчання та віку учнів. Згідно положення 1872 року на основі колишніх повітових училищ організуються два типи початкових навчальних закладів із чітко визначеним статусом. Так звані “двокласні” початкові училища з п'ятирічним терміном навчання давали підготовку до вступу в учительські семінарії або на спеціалізовані курси. Випускники шестирічного міського училища мали змогу протягом 1-2 років набути повну середню професійну освіту.²

Гімназична освіта теж зазнає змін. Згідно уставу 1864 року дворівневі навчальні заклади – прогімназії та гімназії з семирічним строком навчання – розподіляються на класичні та реальні. Основним документом, що визначає функціонування середньої освіти впродовж кількох десятиліть став Устав 1871 року. Цей циркуляр приписує залишити гімназії лише класичного

гуманітарного спрямування з восьмирічним терміном навчання. Паралельно починають активно розвиватись реальні училища – навчальні заклади, де за 7 років можна було набути і загальну і спеціальну освіту. Якщо випускники гімназій, як і раніше орієнтувались на подальше навчання в університеті, то реальні училища надавали підготовку до вступу у вищі технічні та сільськогосподарські навчальні заклади. Протягом останньої третини ХІХ – початку ХХ століття взагалі активно розвивається середня професійна освіта різних напрямків, в тому числі і педагогічна.³

Міністерські документи тієї доби значну увагу приділяють змісту окремих ланок початкової і середньої освіти, пропонуючи типові навчальні плани та орієнтовні програми з дисциплін. Характерною рисою планування навчального процесу в конкретних випадках є можливість варіативного підходу відносно термінів навчання і переліку обов'язкових предметів. Вагому частину навчального часу як в початковій так і в середній освіті займають малювання, креслення, чистопис. Аналіз навчальних планів дає можливість уявити значущість образотворчої підготовки в середній освіті ХІХ століття.

Згідно проекту загального “нормального” плану промислової освіти серед 14 обов'язкових загальноосвітніх предметів, що повинні були вивчатись протягом 4-х років навчання у професійних училищах (не враховуючи практичні заняття майстернях), російська мова та малювання мають найбільшу кількість годин – близько 630. У виданому в 1895 році Збірнику матеріалів з питань середньої професійної освіти передбачена значна мобільність і свобода в питаннях формування навчального плану в залежності від конкретного напрямку освіти окремих училищ.⁴ Так, зазначається, що певні робочі професії не вимагають великої кількості часу для опанування і тут можна обмежитись двома класами навчання. В інших випадках в разі необхідності дозволяється продовження терміну навчання до п'яти років. В основному ж заклади середньої професійної освіти були чотирьохрічними.

Характерно, що малювання викладалось в більшості з них протягом всього навчального часу. Але кількість годин, відведених на малювання – різна:

від майже 900 годин (28 на тиждень !) в середніх будівельно-технічних училищах до 210 в середніх сільськогосподарсько-технічних навчальних закладах.⁵ В ремісничих училищах на загальне і технічне малювання запропоновано найбільшу кількість годин – понад 900 за чотири роки, не враховуючи практичного опанування певного ремесла, що теж могло містити елементи образотворчості. Питома вага професійної освіти в пореформеній країні зростає з кожним десятиліттям. Згідно інформації початку ХХ століття в Україні налічувалось біля п'яти з половиною сотень середніх та нижчих професійних навчальних закладів і досить значна частина населення оволодівала основами образотворчої грамоти.

Дещо інакше ставились до малювання та креслення в гімназіях. За положеннями ці предмети були не обов'язковими. Цікава інформація міститься у виданому в 1880-х роках збірнику нормативних документів для навчальних закладів Києва.⁶ Так, в класичних чоловічих гімназіях з дев'ятилітнім навчанням малювання та креслення, як і музика, були не обов'язковими. Натомість, в реальному училищі та кадетському корпусі, що надавали повну підготовку до вступу у вищі навчальні заклади, ці дисципліни входять в обов'язковий перелік предметів. Так само нормативними є малювання, креслення та рукоділля в жіночих гімназіях міста та в жіночих ремісничих класах. Тобто, фактично класичні гімназії гуманітарного спрямування, що мали б особливу увагу приділяти дисциплінам творчого блоку, в дійсності ставились до них неоднозначно.

Міністерство народної освіти певною мірою прагнуло поліпшити ситуацію з викладанням образотворчих предметів в навчальних закладах народної освіти. Зокрема, на початку ХХ століття за ініціативою Академії мистецтв, яка контролювала всі ланки тогочасної художньої освіти в країні, міністерство запропонувало ширше залучати навчальні заклади до конкурсів графічних мистецтв.⁷ З цією метою в Києві була створена спеціальна комісія з фахівців, яка на своїх засіданнях розглянула представлених для участі в конкурсі роботи учнів гімназій київського навчального округу. Цей захід став нагодою

проаналізувати і стан викладання малювання в середніх навчальних закладах регіону. Сорок гімназій із 43-х, що знаходились на обліку у навчальному окрузі взяло участь у конкурсі. Загальний рівень викладання члени комісії оцінили як задовільний і вбачали причини слабкої підготовки значної частини учнів гімназій з малюнку як в безвідповідальному ставленні до викладання з боку адміністрацій так і в хибах методики.

Зміст предметів “малювання” та “креслення”, а також методичні засади їх викладання були предметом уваги фахівців і урядовців протягом всього століття. Як вже зазначалось, керівництво викладанням графічних мистецтв було покладено на Академію мистецтв і цей єдиний в імперії вищий навчальний художній заклад паралельно з міністерством освіти здійснював контроль за підготовкою викладацьких кадрів і за якістю викладання шкільних курсів малювання та креслення. Ще в 1832 році вийшло міністерське Положення про вчителів малювання та креслення в гімназіях та повітових училищах, де окреслені мета, завдання та зміст предметів.⁸ Згідно цього циркуляру головною метою навчання малюванню має бути розвиток поняття про прекрасне, удосконалення смаку та удосконалення мистецтв. Поза тим в початкових училищах учитель повинен формувати в учнів відчуття співрозмірності, навички зображення предметів, що “використовуються в мистецтвах та ремеслах”.⁹ Учні повинні були “креслити” з гравійованих оригіналів геометричні тіла, орнаменти, частини тіла та постать людини. Тобто, в основі навчання лежало, як бачимо, змальовування із зразків.

Програми з малювання для гімназій мають ширший обсяг цілей, завдань і дещо різноманітнішу методику. Поза перерахованими вище основними програмними завданнями для учнів училищ, у гімназистів необхідно було формувати поняття про красу взагалі та красу людського тіла. В програмах передбачено викладання основ перспективи, малювання архітектурних ордерів, малювання з гіпсів та з натури постаті людини і за бажанням - “малювання фарбами”, тобто, живопис з натури натюрмортів та пейзажів. Але, як і в училищних програмах, головною вимогою учителя до учнів було набуття

навичок “точності та чистоти” копіювання. Цікаво, що рекомендується на початковому етапі малювати спочатку кольоровим олівцем – наприклад, червоним типу сангіни – що погано витирається і змушує до обережнішого і уважнішого ведення малюнку. Автори методичних рекомендацій радять також приділяти всім учням однакову увагу і віддавати перевагу поясненням, а не практичній допомозі. Слід зауважити, що креслення в цьому положенні трактується як дещо середнє між аналітичним малюнком та технічним малюванням. В програмах – креслення з природи геометричних тіл з світлотіньовим моделюванням. Певна увага приділяється і методичному забезпеченню, а саме – таблицям “зразків” для змальовування та дерев’яним та гіпсовим моделям, яких рекомендується мати менше, але високої якості.

Досить змістовні рекомендації і поради щодо викладання малювання запропоновані у Збірнику розпоряджень по чоловічим гімназіям, укладеному М.Міртовським в 1911 році.¹⁰ Порівняння матеріалів цього збірника з положенням 1832 року, дає змогу відчутти зміни у вимогах та методиці викладання малювання. Пояснювальна записка до програми з малюнку містить вказівки щодо організації і ведення занять, що заслуговують на увагу. Так, на противагу попереднім порадам, згідно яких копіювання було обов’язковим, тепер спеціально зазначається, що чисто механічні справи не допускаються і тому копіювання “з так званих оригіналів, тобто, друкованих зразків” забороняється як заняття несвідоме.¹¹ Разом з тим, як і раніше, у підготовчому класі зберігається малювання по сітці.

Учням, що краще встигають і раніше завершують роботи, пропонується повторити малюнок “на пам’ять” в іншому ракурсі та горизонті. Вчитель може також дати додаткове завдання по вирішенню перспективних задач на основі попередніх пояснень. Безпосередня участь учителя в процесі виконання завдання повинна обмежуватись, згідно рекомендацій, переважно усними поясненнями. Виправляти учнівський малюнок не рекомендується, але в разі необхідності слід скористатись технічними поясненнями на полях малюнку. Наочністю та методичною допомогою мають бути таблиці та педагогічний

малюнок учителя на дошці. Ці моменти є важливими в плані формування в учнів умінь і навичок самостійно виявляти в постановках головне і другорядне, розрізняти характерне. В основу вивчення предметних форм покладені геометричні тіла як схеми для порівняння та відображення різноманітних складніших предметів поряд з цим одним з головних завдань у виконанні постановок є вірне композиційне рішення та відповідний масштабний вибір.¹²

Важливою методичною засадою сприймається і порада щодо періодичного перегляду всіх робіт учня, а не лише останньої - з метою глибшого аналізу процесу опанування ним основ образотворчої грамоти. Вчитель взагалі повинен прагнути так поставити завдання і створити такі умови, щоб учні відчували задоволення від своєї роботи, яку в принципі вони спроможні добре виконати власними силами. Кожне наступне завдання повинно поєднувати вже освоєний і новий матеріал, базуючись на основоположному принципі переходу від простого до складного.

Таким чином, очевидно, що протягом десятиліть зміст початкової художньої освіти уточнювався і удосконалювався як і методика викладання малюнку і живопису. Рекомендації початку ХХ століття свідчать про становлення наукового підходу до проблеми. Проте, звичайно, рівень викладання образотворчих дисциплін в середніх навчальних закладах в конкретних випадках був неоднаковим і далеко не завжди відповідав задекларованим вимогам. Цікавим і вагомим свідомством реальної ситуації з викладанням малювання в гімназіях є вже згаданий протокол комісії Київського навчального округу.¹³ Систематизуючи представлені роботи, члени комісії поділили всіх учасників (40 гімназій) на три групи: В першу з них включені заклади, де викладання малювання велось за вимогами Міністерства освіти. В другу групу виділені гімназії, де вчителі малювання працювали згідно порад Академії мистецтв. В третю – найчисленнішу групу – увійшли гімназії, що представили слабкі роботи без певної системи викладання. Зазначимо, що у всіх групах малювання викладалось чотири роки - в підготовчому, та перших трьох класах.

Якщо проаналізувати схему програм першої і другої груп, то виявляються певні розбіжності. Послідовники міністерської лінії викладання в підготовчому класі займалися малюванням по пам'яті та з допомогою сітки. Прихильники академічної методики малювали з таблиць, але не використовували сітку, оскільки Академія була проти таких вправ. В першому класі в гімназіях першої групи малювали з таблиць, іноді – дротяні тіла та “пласкі контури”. В другій групі гімназій малювали геометричні тіла та вводився живопис нескладних предметів ужитку. В наступному класі відповідно малювали в першій групі геометричні тіла та наприкінці року – гіпси, а в другій – гіпси та складніші предмети в кольорі. В останній рік викладання малювання в першій групі гімназій малювали гіпси та предмети побуту. Іноді, поза програмою – “малювання фарбами”. В другій же групі в програму входив малюнок гіпсів та гіпсових орнаментів, а також натурні постановки як з малюнку так і з живопису.

Зазначаючи в цілому раціональніший характер програм, основаних на рекомендаціях Академії мистецтв, члени комісії констатують посередній рівень виконання більшості робіт. Лише роботи учнів п'яти гімназій із сорока комісія оцінила як хороші та ще в семи - як “цілком задовільні”. В решті навчальних закладів рівень викладання малювання був оцінений як задовільний (15) та дуже слабкий (13). Як вже вище згадувалось, головною причиною таких низьких результатів вважалась розбіжність між архаїчними програмами Міністерства освіти і побажаннями академії мистецтв. В загальних висновках засідання фахової комісії відмічається також як негативний фактор відсутність в атестованих навчальних закладах спеціалізованих рисувальних класів та відсутність в більшості з них достатньої кількості реквізиту. Поза тим, на думку членів комісії на рівень викладання образотворчого мистецтва впливає і неоднозначне ставлення з боку адміністрації. Те, що в частині гімназій малювання вважалось обов'язковим предметом і при переводі з класу в клас оцінка з малювання була непотрібна, позначилось на результатах.

Висновки. Проаналізовані матеріали дозволяють зробити висновок про те, що протягом XIX – початку XX століття в народній освіті України малюванню як дисципліні відводилась в навчальних закладах різних типів неоднакова роль. В початкових училищах закладались певні основи образотворчої грамоти з наголосом на можливість практичного використання набутих знань в в практичній ремісничій роботі. Ускладнення програм в середній освітній ланці було професійно зорієнтованим. Якщо в середній професійній освіті, особливо в реальних та ремісничих училищах малювання разом з кресленням займало дуже помітне місце в навчальних планах, то в класичних гімназіях ставились до цих предметів з певною суб'єктивністю. Водночас, звернення до образотворчої діяльності в процесі навчання в початкових і особливо – в середніх закладах освіти було тим підґрунтям, на якому формувалась в Україні художня і художньо-педагогічна освіта.

Подальший напрямок досліджень. Проаналізований матеріал може бути використаний у дослідженнях з питань історії художньо-педагогічної освіти в Україні.

Література

1. Сборник узаконений и распоряжений по мужским гимназиям и прогимназиям Ведомства министерства Народного Просвещения. Сост. М.М.Миртовский. - М.: 1911. - С.526-527.
2. История педагогики. Часть 2. С XVIIIв. до середины XIXв: Учебное пособие для пед-х унів-тов/ под. ред. академика РАО А.И.Пискунова. - М.: ТЦ "Сфера", 1997. - С.165
3. Сборник материалов по техническому и профессиональному образованию. Вып. 2. - Спб., 1895. - С. 11.
4. Проект общего нормального плана промышленного образования в России. - Б.м., 6.р. - С.65.
5. Сборник материалов по техническому и профессиональному образованию. Вып. 2. - Спб., 1895. - С. 112.
6. Программы, правила и права всех Киевских учебных заведений. Сост. М.М. Захарченко. - Киев: Изд-во Б.Корейво, 1884.
7. Протокол заседаний комиссии для разработки предложенного министерством вопроса о возможно широком привлечении учебных заведений к конкурсам графических искусств. - Киев: Тип. И.Кушнарев и К., 1911. - 14 с.
8. Положение об учителях рисования и черчения в гимназиях и уездных училищах. - Спб., 1852. - 22с.
9. Там само. - С. 4.
10. Сборник узаконений и распоряжений по мужским гимназиям и прогимназиям Ведомства Министерства Народного просвещения. Сост. М.М.Миртовский. - М.: "Правоведение", 1911
11. Сборник узаконений и распоряжений по мужским гимназиям и прогимназиям Ведомства Министерства Народного просвещения. Сост. М.М.Миртовский. - М.: "Правоведение", 1911. - с. 527.
12. Сборник узаконений и распоряжений по мужским гимназиям и прогимназиям Ведомства Министерства Народного просвещения. Сост. М.М.Миртовский. - М.: "Правоведение", 1911. - С. 529.
13. Протокол заседаний комиссии для разработки предложенного министерством вопроса о возможно широком привлечении учебных заведений к конкурсам графических искусств. - Киев: Тип. И.Кушнарев и К., 1911. - 14 с.
14. Протокол заседаний комиссии для разработки предложенного министерством вопроса о возможно широком привлечении учебных заведений к конкурсам графических искусств. - Киев: Тип. И.Кушнарев и К., 1911. - С. 7-11.